

H.P. Berlage (1856 - 1934) werd in Amsterdam geboren. Hij studeerde aan de Bauschule van het Polytechnikum in Zürich. Na een reis door Duitsland en Italië ter afronding van zijn studie, vestigde hij zich als architect in Amsterdam, eerst als compagnon van Th. Sanders en vanaf 1889 zelfstandig. Hij heeft meer dan één kerk ontworpen, maar er is slechts één gebouwd, First Church of Christ, Scientist in Den Haag.

In 1911 maakte hij een rondreis door de Verenigde Staten voor het geven van lezingen. Hij schijnt wel beïnvloed te zijn geworden door de Amerikaanse bouwstijl van o.a. de architect Louis Sullivan, bouwer van de Methodist Church in Cedar Rapids, Iowa. Dit komt bijv. tot uiting in de plaatsing van de klokketoren min of meer in het centrum van de kerk. Een opmerkelijke bijkomstigheid is, dat zijn Amerikaanse vriend en architect William Gray Purcell een Christian Scientist was.

Toen Berlage in 1922 de opdracht kreeg om deze kerk in Den Haag te bouwen, heeft hij eerst het leerboek Science and Health with Key to the Scriptures door Mary Baker Eddy, de grondlegster van de Christelijke Wetenschap, bestudeerd om zich een beeld te kunnen vormen van de gedachtenwereld van de Christelijke Wetenschappers.

Piet Zwart, die binnenhuis architect was, werkte van 1921 - 1927 samen met Berlage. Bij de bouw van deze kerk kreeg hij de vrijheid om het interieur naar eigen inzichten te ontwerpen. Hij schijnt tegen Berlage gezegd te hebben: "Christian Science, dat is een wetenschappelijke Christelijkheid, dan moeten wij er een geestelijke fabriek van maken, zo zakelijk mogelijk".

First Church of Christ, Scientist, 's-Gravenhage

In 1925 werd een aanvang gemaakt met de bouw en op 31 oktober van dat jaar werd de eerste steen gelegd.

In de constructie van het gebouw is een graduele opstijging uitgedrukt. De Zondagsschool ligt beneden het niveau van het voorplein, de vestibule van de kerk ligt op dit niveau, de kerkzaal ligt weer wat hoger met daar weer boven de kansel.

Het gebouw heeft een draagconstructie van gewapend beton met gevels van gele baksteen op een sokkel van grijze baksteen. Het gebouw wordt geflankeerd door rechts de Zondagsschool en links de kosterwoning met als bijzonderheid een mansarde dak.

De naam van de kerk staat boven de ingang van het voorportaal in gouden letters op een blauw fond. Er is veel symboliek verwerkt in de uitvoering d.m.v. kleuren en getallen. Goud bijv. is het symbool voor de onvergankelijkheid en blauw voor het hemelgewelf. In het interieur was oorspronkelijk ook karmozijn gebruikt, alle drie zijn kleuren uit de tempel van Salomo. Veel voorkomende getallen met een symbolische betekenis zijn o.a. 3 (Drie-eenheid), 5 (aan Mozes worden 5 boeken uit de Bijbel toegeschreven), 6 (de 4 windstreken + zenith en nadir) etc.

In het voorportaal is in de rechter zijwand de eerste steen ingemetseld achter een gedenkplaat met gouden letters op een blauw fond. De letters zijn van keramisch metaal gemaakt.

Twee openslaande deuren geven vanuit het voorportaal toegang tot een ruime vestibule. Hierin zijn de eerste ontwerpen van Piet Zwart uitgevoerd. De kapstokken in de garderobe bijv.; deze zijn van gewoon gasbuis geconstrueerd met geelkoperen haken, de paraplustandaards en de zitbanken zijn ook van buis en afgedekt met gewapend beton ijzer. De ramen voor het doorlaten van daglicht waren in de oorspronkelijke uitvoering niet van vensterglas maar van glazen bouwstenen. Deze stenen werden door Piet Zwart ontworpen en door de glasfabriek Leerdam gefabriceerd. Het waren bodemloze, holle kubusjes, die zo gevormd waren, dat ze met messing en groef in elkaar pasten. Er was maar heel weinig specie nodig om ze te verbinden waardoor er een diffuse, gelijkmatige lichtval ontstond. Ze worden niet in een omhullend frame gemonteerd, doch zo zonder meer in de dagkant op elkaar gestapeld en afgevoegd. In een dagkant van 1 meter breed pasten precies 8 stenen van 12,5 cm. Ruimte voor expansie ten gevolge van temperatuurstijgingen was er dus niet en de gebruikte materialen waren ook niet elastisch.

Het gevolg was dan ook dat vooral de groene stenen barstten en op den

duur uit elkaar vielen. Voor restauratie waren geen originele stenen meer te krijgen en de verkrijgbare modellen werden afgekeurd door de Welstands Commissie. Toen is de volgende oplossing bedacht. In de dagkanten werden in metalen frames, ruiten van vensterglas gemonteerd en deze ruiten werden aan beide zijden beplakt met vierkante kunststof bakjes, waar het frame achter schuil gaat.

Voor de kunstverlichting werden normaal in de handel zijnde armaturen gebruikt, o.a. van het fabrikaat Behrens.

Vanuit de vestibule leidt een brede trap van 3 treden naar een portaal aan de voet van de klokketoren. Boven de torendeur is de tekst aangebracht uit Openbaring 21 uit de Bijbel en die is uitgebeeld in het plafond. Links en rechts leiden trappen van 5 treden naar de gangen die toegang geven tot de kerkzaal. Tevens zijn van hieruit de ruimtes bestemd voor administratie en bestuur te bereiken langs trappen aan weerszijden.

Onderin de klokketoren hangt een moederklok die oorspronkelijk alle klokken in het gebouw bestuurd, in die tijd erg modern. Bovenin de toren hing een luidklok waarvoor aan elk der 4 torenzijden 10 galmgaten werden gemaakt. De galmborden zijn van leisteel.

In de toren zijn tevens de kansel en het orgel boven elkaar aangebracht. De kerkzaal heeft de vorm van een wan, het instrument dat vroeger gebruikt werd voor het scheiden van kaf en koren.

De banken, ontwerp van Piet Zwart, staan concentrisch tegenover de kansel opgesteld.

De kansel wordt bereikt langs links en rechts een trap van 7 treden. De ballustrade waar de lessenaars op rusten, telt 7 verticale aaneengesloten vlakken.

De lessenaars die ook een ontwerp van Piet Zwart zijn, doen denken aan onderdelen van werktuigen in lijn met zijn idee van een geestelijke fabriek. De achterwand van de kansel waarin 2 deuren toegang geven tot de 2 kamers van de Voorlezers was oorspronkelijk dof goud gekleurd.

In deze kamers valt de hoge plaatsing van de vensters op waartegen door de bouwcommissie geprotesteerd werd, doch Berlage hield voet bij stuk omdat naar zijn overtuiging het licht voor de Voorlezers van boven moest komen. Boven de kansel is het orgel ingebouwd, ook ontworpen door Piet Zwart en in samenwerking met orgelbouwer Van Leeuwen uit Leiderdorp gerealiseerd.

Bijzonderheid is dat er geen loze pijpen zijn toegepast om de ruimtelijke rangschikking van de actieve pijpen te camoufleren.

In de zij- en achtergevels van de kerkzaal zijn voor doorlating van het daglicht horizontale en verticale stroken van glazen bouwstenen aangebracht. Deze stroken bestaan uit 6 rijen van ongekleurde stenen aan weerszijden geflankeerd door een rij groene stenen. De stroken in de zijgevels zijn vervangen door de eerder vermelde kunststof tegels en enkel de achtergevel bevat nog de originele stenen.

De verwarming van de gebouwen geschiedt door een cv systeem.. Oorspronkelijk was dit een combinatie van radiatoren en hete lucht, waarvan de roosters en de ducts nog aanwezig zijn. Het hete luchtsysteem is buiten bedrijf gesteld.

De kunstverlichting bestaat uit rijen aaneengesloten lichtbakken die tegen de achterwand en de voorzijde van het balkon zijn aangebracht. Oorspronkelijk waren ze voorzien van normale gloeilampen, doch thans is het grootste gedeelte voorzien van TL buizen.

In het plafond van de kerkzaal is een ornament van glas in lood aangebracht. Het bestaat uit een driehoek van donkerpaars glas met daarin een kunstig samenstel van 3-, 5-, en 10-hoeken, één en al symboliek.

De gangen links en rechts van de kerkzaal leiden naar het grote balkon. Via een trap die uitkomt in de rechter zijgang zijn de crèche en Zondagschool met de kerk verbonden. Wat opvalt zijn de grote en tamelijk hoog geplaatste ramen. De garderobe van de Zondagsschool is voorzien van kapstokken van gasbuis met een iets afwijkend type geelkoperen haken.

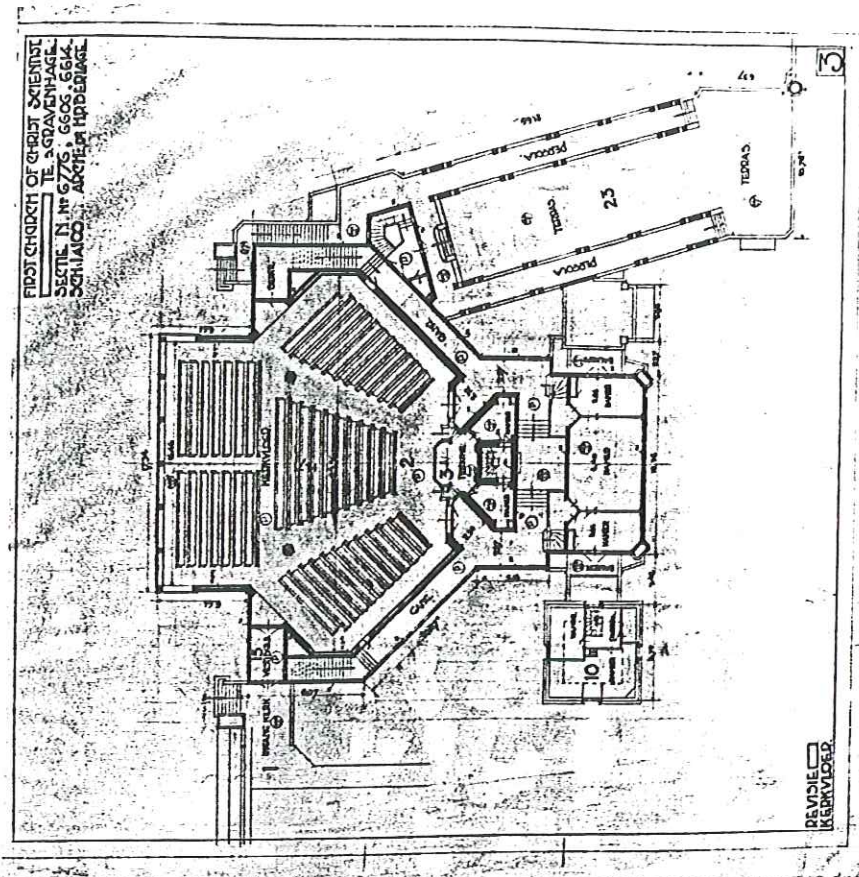
Via deze vestibule/garderobe voert een dubbele deur met een trap naar het voorplein van de kerk.

In samenwerking met P. Zwart (interieurs)
Den Haag, Andries Bickerweg 1
Opdrachtgever: The Church of Christian Scientist
1925-1926

In mei 1918 ontvangt Berlage van zijn Amerikaanse vriend William Gray Purcell een brief waarin deze de beginselen van de christelijke kerk verwoordt: 'I think you will be interested to know that in America the new spirit has touched religion and produced a faith expressing itself with the simplicity of primitive christianity but taking full account of the modern intellectual equipment and world machinery... This Christian Science began here in 1866, was practically unheard of until the 90's, and now commands the support of our best citizens and best minds (and hearts). I connected myself with this body of spiritual workers shortly after I saw you last... There are three Christian Science Societies in our country. I believe you would be interested in the type of citizens who are found associated with this movement, which is so essentially democratic in the broadest application of that word.' De gevolgen van Purcells bekering zijn laten niet op zich wachten: in een kort briefje aan de kerkraad van de christelijke gemeente in Den Haag vraagt hij een honorarium van 1700 gulden voor het ontwerp van een kerk, waarvan de kosten op ruim 200.000 gulden worden geschat. 'In return of to the sending of your plan, which gives me an idea of the extension of those churches in America' - zo licht hij toe in een van zijn vele brieven aan Purcell - 'I posted my design at your address, as the entire scheme was realized before the receipt of yours, and construction has begun. You will see that my plan does not agree with some points you outlined. But you should reckon first with the fact, that we in our country, in general, can not dispose of as large financial possibilities as in yours and of course not at the beginning of the development of a new religious movement, which expresses not the general spirit of Holland. And secondly, that the meanings about some details are depending of local customs and views. The church with seats 700 will be completed at a cost of not yet 100.000. I studied your plan, and do like it. For it seems to me to respond to the American sense. I hope you will criticise mine in regard with the necessary limitations and Dutch views.'

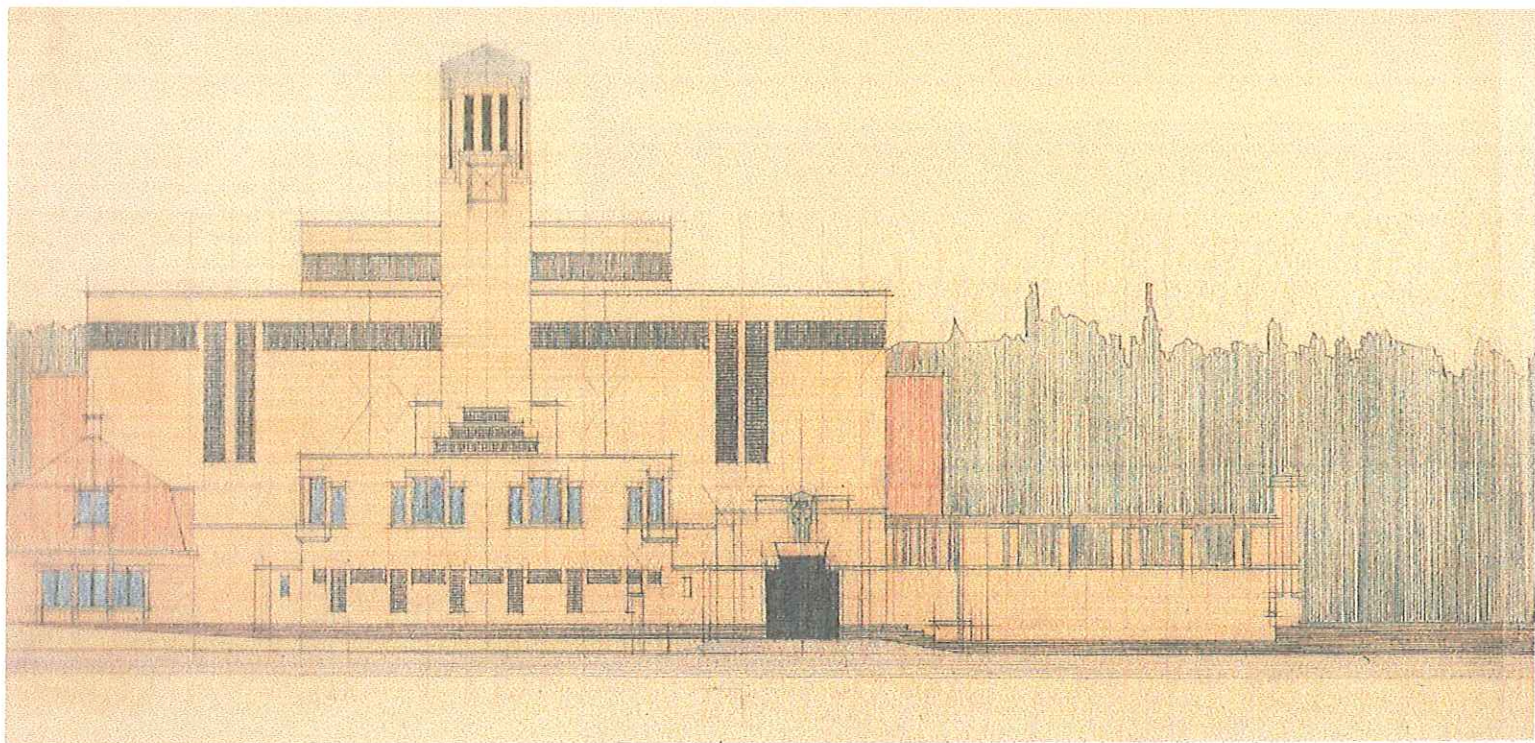
De Christian Science kerk, die op eerste Kerstdag 1926 wordt geopend, bestaat uit drie gebouwen die elk een eigen vorm hebben en die ruimtelijk met elkaar in verbinding staan. Het grootste hier-van is de kerk zelf. De ongeveer 700 plaatsen voor de gelovigen zijn verdeeld over de begane grond en de balkons. Rechts van de kerk ligt een lager, langgerekt gebouw, de zondagschool voor circa 200 kinderen. De kleine kosterswoning, die in tegenstelling tot de andere gebouwen hellende daken heeft, bevindt zich aan de linkerkant en is verbonden met een lage aanbouw die voor de kerk is geplaatst. Voor de constructie is gewa-pend beton toegepast. Dit is aan de buitenkant bekleed met fraai metselwerk van gele baksteen,

terwijl in de gepleisterde interieurs de geleding van de constructie zichtbaar blijft. Voor de verschillende niveaus maakt Berlage gebruik van de mogelijkheden die de hoogteverschillen van het terrein bieden. De indeling van de plattegrond toont een middelpuntvliedende figuur, waarin de klokketoren het centrum vormt. Het plein voor de kerk leidt met een lichte stijging naar de ingang, die ten opzichte van de straat enigszins is teruggeplaatst. Vanuit de ruime hal voert een T-vormige trap naar de ingangen van de kerkzaal. De gang loopt, net als in een Chinese doos, rondom de kleine vertrekken voor de officianten, die zich rond de wenteltrap bevinden. Vlak bij de toren ligt het potentiële snijpunt van de diagonaalsgewijs geplaatste en haaks op elkaar staande muren van de kerkzaal. De twee gangen die langs deze muren lopen, komen uit bij de trappen naar het balkon, dat ruimte biedt aan ongeveer 200 zitplaatsen. De ingenuïze plattegrond van de kerk (vgl. Bock 1983, p. 134) ontstaat uit een groot, centraal vierkant (dat afgeschuinde hoeken heeft), waarvan de diagonaal als basis dient voor twee kleinere vierkanten (met weer inspringende hoeken). Aan de buitenkant vormt de toren, onder meer door het groene koperen dak, een opvallend element. Het geheel wordt echter gedomineerd door het kerkgebouw, dat zich achter de toren waai-ervormig uitspreidt, waardoor de gecompliceerde plattegrond, mede door de strakke vormgeving van de gevels, ook hier zichtbaar is. Op dezelfde hoogte als de vloer van de kerk bevindt zich het dakterras met pergola van de school. De schoolruimte zelf is rechthoekig van vorm en langs de lange kanten verdeeld in boxen; deze ruimte heeft alleen ramen aan het kanaal. De vestibule, die enigszins gedraaid is ten opzichte van het lange schoolgebouw zelf, ligt iets lager en heeft een eigen ingang. Het geheel is afgesloten met een lage muur van baksteen, die een duidelijke verlenging vormt van de leuning van de nabijgelegen brug. Terwijl Berlage een aantal elementen (zoals de lantaarn op de hoek aan het kanaal en het hoogste gedeelte van de toren) van typisch Nederlandse geometrische decoraties voorziet, vertoont het bouwwerk tegelijkertijd Wrihtiaanse accenten, in de gecontroleerde contrasten van de ruimtelijke vormen, de diverse insnijdingen van de plattegrond en de alwisselende muuropeningen (waarbij de gesloten vlakken evenwel preva-leren). Van grote betekenis is de relatie tussen de massieve bakstenen muren en de in een L-vorm geplaatste stroken glazen bouwstenen, die de kerkruimte van daglicht voorzien. Hiermee geeft Berlage gevolg aan het advies dat Purcell hem geeft in een brief van maart 1925: 'To flood the church with daylight, and with artificial light, as his religion stands for enlightenment as opposed to the mysticism of the old theology.' Het ontwerp trouw aan de begaafde Piet Zwart, wordt door tijdgenoten zeer gewaardeerd om de zakelijkheid van de gekozen materialen: rubber voor het me-rendel van de vloeren en glanzende tegels voor de bekleding van de gangen en de preekstoel.

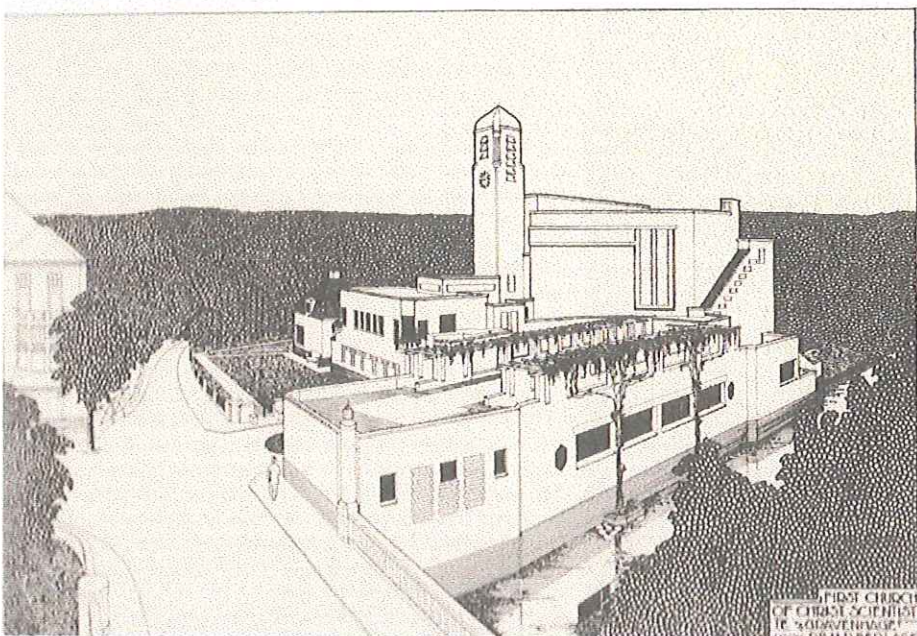


Deze materialen contrasteren met het metaal van de lessenaars en de orgelpijpen. Het enige min-der zakelijke element in het ontwerp, ook al is de symbolische betekenis hier van groter belang dan het decoratieve aspect, is de lantaarn van ge-kleur glas die in de driehoekige geleding van het plafond is aangebracht.
Zie ook afb. 53-55.

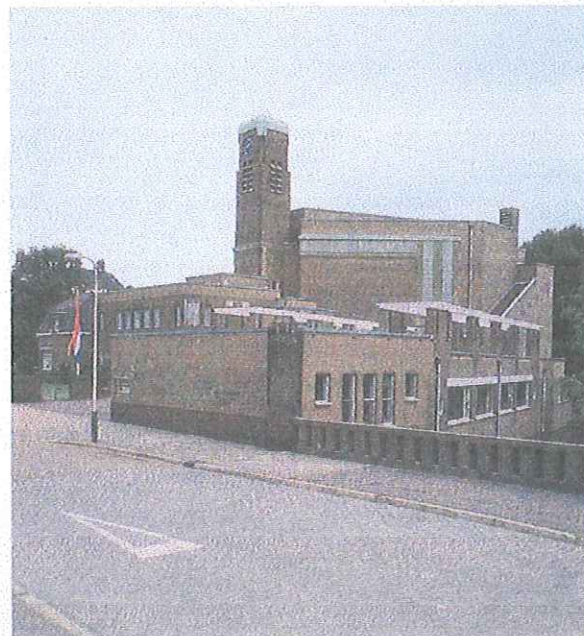
Bibliografie: Berlage 1925, *Het plan...*; G. 1927;
Van Rood 1927; Wattjes 1927, *Christian...*



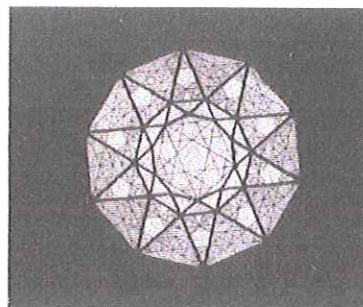
51



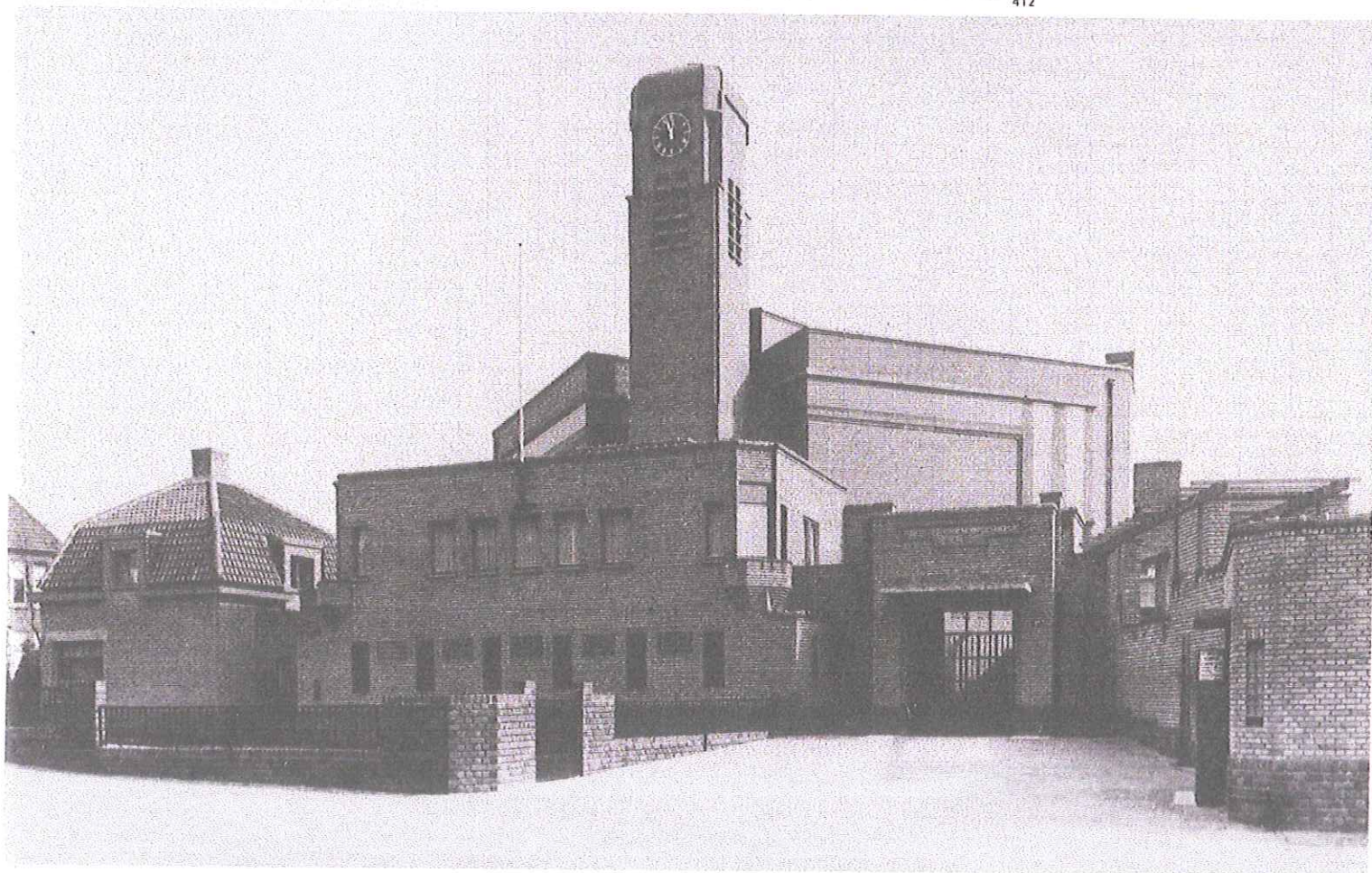
FIRST CHURCH
OF CHRIST SCOTCH
IN SOUVENIR

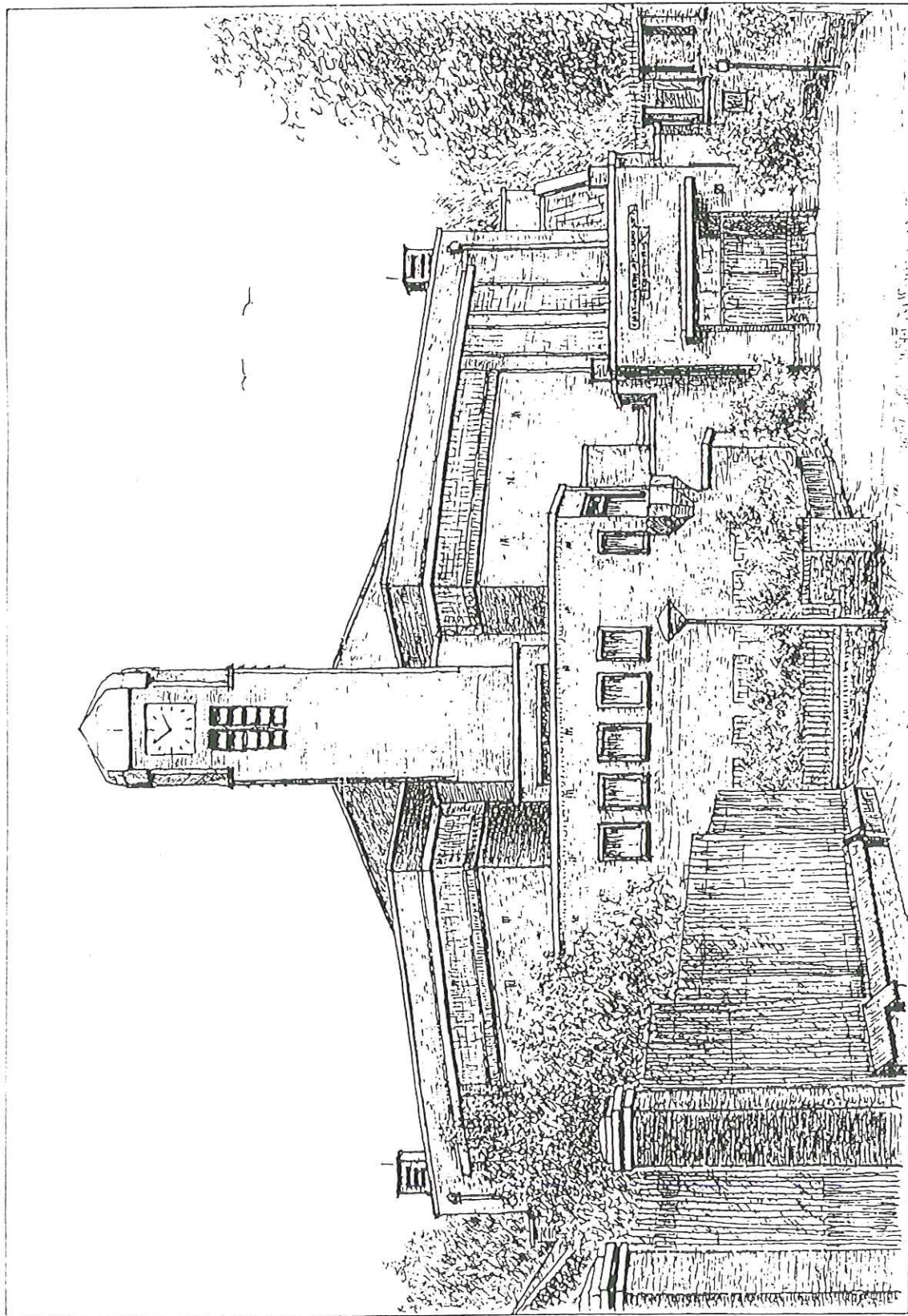


412. Recente foto van de lantaarn in de aula.
413. Vooraanzicht, eigentijdse foto.



412





86 Laurmonol

First Church of Christ Scientist

Laap, 1994

Figure 138
Hendrik P. Berlage, First
Church of Christ, Scientist,
The Hague, plan

